

Spomenik za dr. J. E. Kreka.

Jos. Mantuani.

Razgovarjali smo se nekoč o spomeniku, ki naj se zgradi na čast dr. J. E. Kreku in njegovemu delu. Posebno smo razmišljali o prostoru, kje da naj stoji. Nekdo v družbi je sprožil misel: na Pogačarjevem trgu! Tam bo gledal na življenje in vrvenje ljudstva, kakor je to rad delal med živimi, ljudstvo bo pa imelo med seboj svojega ljubljenca in vodnika, ki mu je postal po svoji smrti še neprimerno dražji, ker ga nima več. To je nedvomno ideja, lepa ideja. Rad priznam, da sem bil sam nekaj dni pod njenim vplivom. Zdaj pa, ko zavzema ta stvar res konkretne oblike, ko misli razpisati odbor za Krekov spomenik natečaj na tej podmeni, da naj stoji na Pogačarjevem trgu, zdaj sem pa začel o zadevi vendar bolj razglabljati in podrobneje premišljati. Uspeh tega razmišljanja je ta, da sem le še pogojno pristaš misli, da bi bil Pogačarjev trg primeren prostor za Krekov spomenik.

Kar podajam v nastopnih vrsticah, je moje osebno naziranje, ki ga postavljam na premislek in razgovor. Morebiti se oglasi še kdo drugi z drugačnimi razlogi bodisi za ta načrt ali zoper njega; le da bo zadeva premišljena na vse plati, preden se kaj ukrene.

Prva in glavna stvar je seveda spomenik. Katere vrste bodi ta? Od odgovora na to vprašanje je odvisna v nekoliko tudi kakovost prostora. Nekatere vrste spomenikov zahtevajo odprt prostor, druge zaprto stojišče, tretje arhitektonično, četrte vegetabilno ozadje, pete sklenjeno steno za seboj, šeste ostrešje nad seboj. Tu vlada seve vzajemnost: ni vsak prostor za vsak spomenik, a tudi ne vsak spomenik za poljuben prostor; drug določa drugega.

Mogoče so pa te-le vrste:

1. Spomenik s portrêtno soho. Ta sloni na misli, da naj zremo i mi i naši potomci slavljenca v potezah in postavi, kakor je hodil in živel med svojimi sodobniki. To je najstarejše načelo za osebne spomeniške zasnove; zato je moderni imenujejo »konvencijonelno«. Je res; a za to ni še treba, da bi se moralo odklanjati. Te vrste spomeniki so preudarjeno »nameravani«, kakor nobeden drugi in določeni, poudarjati v bodočnosti osebnost slavljenčeve. Provročitelj takega spomenika — posameznik ali družba — želi svojega

heroja predstavljati vsej bodočnosti kot osebo z njenimi značilnostmi v rasti, potezah in subjektivnimi kretnjami. — To je mogoče izvesti na več načinov. Ali da se mu postavi a) cela soha (kakor pri Prešernovem, Vodnikovem, Valvasorjevem ali Radeckijevem spomeniku), ali b) doprsna podoba (Radeckijev spomenik v Zvezdi, Trubarjev spomenik), ali c) samo glava (spomenik cesarja Franca Jožefa na Slovenskem trgu), ali d) portrêtni medajlon (Auerspergov spomenik). Najširšo možnost, podati svojstva, ki so značilna za vnanjost predstavljene osebe v obrisih in gibanju, ima nedvomno cela soha. Vsaki izmed sledečih načinov se odreka temu v vedno večji meri. Prve tri vrste so prosto stoječi umotvori in dimenzionirani na vse plati, zadnja samo na dve strani in zahteva torej od gledalca že nekaj duševnega dela, da abstrahira podobo od podlage in si predstavlja osebo stereoskopično (kot prosto stoječo telesnino). Da bi zrcalili taki spomeniki tudi dušo predstavljenega moža, to že zaradi velikih meril in posebno zaradi tega ni mogoče, ker mora spomenik učinkovati od daleč. Ako naj se to posreči umetniku, bi moral ta natančno poznati proslavljenca; a tudi tedaj bo mogel zaradi fizičnih zaprek le v zelo omejeni meri ustreči tej želji.

2. Gradnja, ki naj samo spominja na rajnika. Ta more biti figuralna, kakor: skupina, prizor, alegorija; bodisi v prosto stoječi plastiki ali v reliefu. A tudi brez podob je mogoča, n. pr. slop, piramida, stena, vodnjak i. dr. z napisi. S te vrste spomenikom bi bil zagotovljen le spomin na delovanje proslavljenčeve, torej na stvar, ki jo je zastopal, a izključena bi bila neposredno njegova osebnost. Tak spomenik bi imel svojo prednost v tem, da bi pojasnjevala njegov pomen točna beseda v napisu. A gotovo je, da bi izgubivalo besedilo vedno bolj svojo moč, čim starejši bi bil spomenik. V es pomen bi razumevali samo mi in naši neposredni potomci; poznejši rodovi bi bili vedno bolj oddaljeni od važnosti teh besedi, dočim bi umetniška vsebina in njene oblike ohranile svojo privlačno silo in jasnost neprimerno dalje.

To bi bile dve vrsti spomenikov, ki zahtevati svoj prostor. In na takega pač mislijo v prvi vrsti. Zató pustimo druge spomenike v nemar in pomislimo, kje da naj stoji.

V Ljubljani smo v tej zadevi na slabem: primernih prostorov za spomenike ni več. V prvi vrsti zahteva spomenik prostor, na katerem more učinkovati umetniško, in tak prostor v mestu je trg. Trgov pa ne pozna naš regulacijski načrt. Kajti trg ni le prostor, ki nudi večjemu številu ljudi stojišče, ampak mora biti tudi pribežališče za mirno razvijanje opravkov, to je, da omogoči posetnikom, duševno zbrati se. Tako je pojmovala stara stavbinska umetnost svojo nalogo, tako je snovala skupnost umetnin: ne vsake hiše posebej, ampak vsa poslopja istega oddelka so bila zgrajena in združena na podstavu ene vseobsežne misli, kateri se je morala podrediti vsa skupina. Prav zato učinkujejo starejši trgi tako dobrodejno. Nikjer ne trpi individualnost, in vendar je varvana enotnost s tem, da je trg lepo zaključen.

Takih primerov imamo v Avstriji mnogo ohranjenih. Tako n. pr. v P r a g i veliki in mali trg ob mestni hiši starega mesta, pri sv. Kastulu, ob stari sinagogi, pri sv. Petru, Kozji trg, sadni trg, ob cerkvi sv. Nikolaja na »Mali strani«, na Hradčaneh, in še drugi. — Na D u n a j u so začuvali še presenetljivo mnogo starih trgov, dasi pridno gradijo in »modernizirajo«. Nepokvarjeni so ostali v notranjem mestu n. pr. minoritski, dvorski (Am Hof), židovski, šentpeterski, šentštefanski, vseučilišni (ob stari auli), frančiškanski, novi trg, mokarski trg, dočim so drugi že precej razdrapani. — Na našem jugu imamo tipične trge v G o r i c i ob stolnici, dočim sta Travniki in Piazzuta le še široki cesti; v T r s t u je najidealnejši trg ob evanĝeljski cerkvi. Italijanska mesta hranijo še vse polno lepih in tipičnih trgov iz stare kulture. Vzemimo samo B e n e t k e. Piazza in Piazzetta! A tam imamo še mnogo intimnejših trgov, kakor s. Francesco della Vigna, s. Giorgio dei Greci, s. Giuliano, s. Giovanni nuovo, s. Fosca, s. Cassiano, posebno s. Giovanni Elemosinario in s. Bartolomeo, ki se nadaljuje v Piazza Goldoni, kjer stoji najboljši beneški spomenik nove dobe. — V M i l a n u so vzgledni trgi Piazza Rossa, s. Simpliciano, s. Bartolomeo, Piazza della Scala, Piazza s. Carlo, Piazza s. Eustorgio. — Mesta s staro kulturo so imela brez izjeme take trge, ki nas še dandanes učé, kako jih je graditi.

Ljubljanski regulacijski načrt pa nudi kot trge samo križišča čim najbolj mogoče širokih cest, torej prostore, ki jih ne objemajo poslopja, ampak so odprti in neomejeni na vse plati, da ne veš, kje se začenjajo in končavajo, na katerih izgubiš orientacijo, kjer ni mōč, da postojiš, kam še da bi se zbral duševno, ker ti je treba hitro in nervozno

bežati preko njega, oziraje se na vse strani, da te kdo ne povozi ali da ne zadeneš ob svojega istotako nervoznega someščana in ga ne pōdereš, ali da se obvaruješ, da on ne prekucne tebe. Marsikaj bi se dalo sicer še popraviti — a na podlagi načrta ni nič upanja za tako možnost.

Pred potresom smo pa imeli v Ljubljani več uzornih trgov, lepo zaključenih od vseh strani. Prejšnjo obliko so ohranili še precej Pogačarjev, kongresni, dvorski, Jurčičev in Ambrožev trg; drugi so vsi deformirani; Turjaški trg še-le pred par leti, ko ste padli hiši nad Ljubljano (Naglasova in Obrezina). Kongresni trg odgovarja itak bolj beneškim in sploh italijanskim »campi«. Sem bi bilo šteti tudi Vodnikov trg, ki je namenjen praktičnim tržnim potrebam.

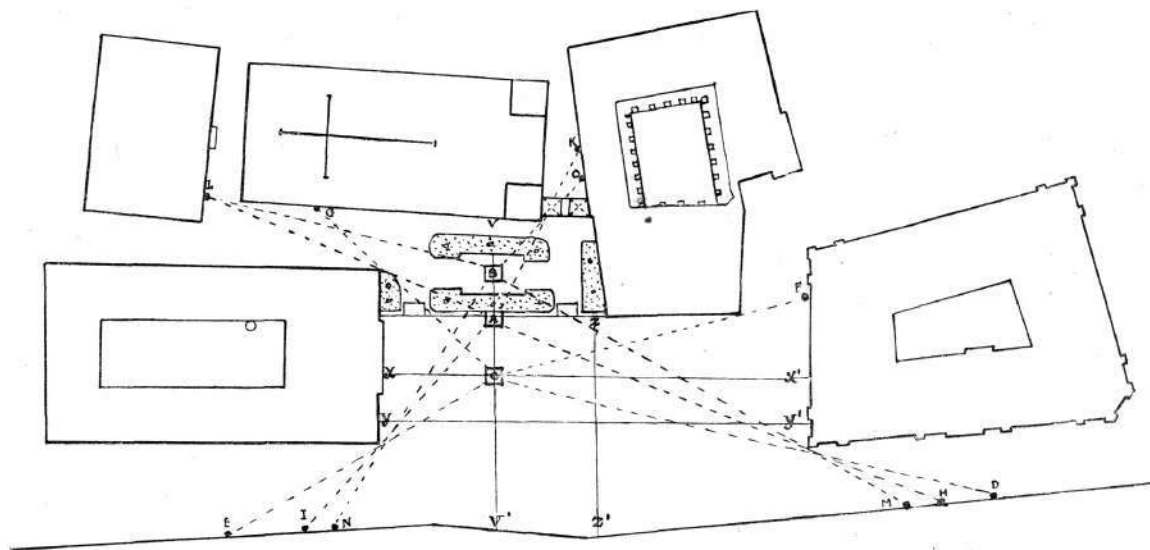
Spričo tega položaja je res težavno, odločiti se za prostor, ki bi ustrezal zahtevam, katere moramo staviti za spomenik takemu možu, kakor je bil dr. Janez Ev. Krek, mož, ki bi mu Slovenci radi odkazali tak prostor za spomenik, da bi ga ne mogel prezreti nihče, ki poseti Ljubljano, in kjer bi tudi umetniško neoporečno učinkoval. To pa ne samo za prvo dōbo, ko bo spomenik še nov pojav in ga bodo hodili gledat iz radovednosti, ampak za vse d o g l e d n e č a s e. Za ta slučaj pa v Ljubljani nimamo potrebne izbire.

V tej zadregi se je pojavila misel, postaviti spomenik na Pogačarjev trg. To misel so podpirali tudi z razlogi; izvajali so jih iz značaja pokojnikovega. — Res je sicer, da je bil dr. Krek skromen in priprost; za vnanjosti se ni brigal. Čutil je z najnežnejšimi stremenčki bogatega in mehkega srca s svojim narodom in izmed tega je posvečal posebno skrb pri prostem ljudstvu. Kamor je prišel, tam je šel med nepopačene reprezentante naroda: ne v blesteče se gostilne ali razkošno opremljene kavarne, ne na opolzle salonske parkete ali na mehka sedišča gledaliških lož, ampak na cesto, na trg; v prodajalne je hodil in tamkaj pričel pogovore z ljudmi, kakor s starimi znanci, dasi jih ni videl svoje žive dni. Poiskal je zastopnike naroda v vaseh, v kočah, na polju, v lesu, na paši, se razgovarjal z njimi, jih izpraševal, kaj jih boli in kaj veseli. Na ta način je dobil točna in zanesljiva poročila, tako je gledal narodovo dušo in spoznaval njegove kreposti in slabosti. Kakor pa je bil priprost med priprostimi, zaupljiv in sočuten, tako je bil med naobraženimi veljaki oprezen, pa tudi avtoritativen in celo trd, ako je nanesla prilika. To so vsekako obrisne poteze njegovega značaja, ki stavijo umetniku ne ravno lahko nalogo, izraziti jih z umetniškimi sredstvi

in ki morejo dobiti tudi svoje ozadje ali »milieu« v točki in okolici, kjer naj bo nameščen spomenik.

Preden pa razpravljamo o trgu, ki je predlagan za spomenik, pomislimo še dvoje. Gori navedeni razlogi veljajo samo za slučaj, da bi bila portrêtna soha bistven del spomenika. Le v tem slučaju bi mogel umetnik označiti slavljenčev značaj in to poudariti z osredjem, kamor bi postavil svoj umotvor. Ali je pa neobhodno treba sohe? Ako dobi umetnik drugo rešitev, ki se da izvesti in se strinja z idejo proslavljenja — zakaj bi se ne sprejela? Prav mogoče pa je, da bi nameravan prostor ne ugajal tej rešitvi, ker bi ne bil v skladu z umetnikovo idejo. To je tem bolj premisliti, ker oblika trga ni definitivna. Argumen-

hoče povedati, kdo je bil in kaj je bil dr. Krek; povedati hoče svečano, pomembno, odločno in jasno. Spomenik bodi odgovor slovenskega naroda, namenjen vsakomur, ki se približa mestu, kjer bo stal. Ta odgovor bodi jedernat, pameten, vzvišen nad vsako kritiko; sega naj do duše, vpliva na razum, časti slavljenca in njegov narod. Ako je pa temu tako, ne bo treba iskati v potu obraza znakov skromnosti in izrazov pohlevnosti; nasprotno, več prazničnega podviga se bode bolj podajalo takemu spomeniku, kakor malenkostno pretehtavanje in lovenje neusiljivosti. Razumeva se: vse v mejah možnosti in skladnosti z razpoložljivimi sredstvi. — Torej: ne vezati umetnikom rok s poudarjanjem skromnosti!

tirali so — in to možje, ki so poznali Kreka dobro in ki poznajo tudi spomenike drugih narodov in dežel — češ, tako bi bil označen njegov značaj; bil je vedno rad med ljudstvom in gledal njegovo delo in vrvenje. Tudi tukaj da bi bil še v podobi sohe med svojim narodom in bi gledal na njegovo življenje, ki bi se odigravalo okoli spomenika. In kje bi bilo več življenja, kakor prav na trgu! To je sama ob sebi prav lepa ideja.

A kako se da spraviti v stik z mislijo proslavljanja po spomeniku? Krek sam bi prav po svojem značaju nedvomno odklonil take namere. To ve pač vsakdo, kdor je poznal Kreka, ki je zbežal iz družbe, ako mu je kdo tam omenjal s pohvalo njegovo delo in njegove uspehe. Zato ne bo mogoče spraviti pravkar omenjene ideje, opirajoče se na značaj dr. Krekov, v logično zvezo s spomenikom. Tu odloča torej drugi činitelj v spomeniški zadevi: to je n a r o d o v a v o l j a. Narod

Sedaj se pa prestavimo v duhu na Pogačarjev trg. Ta je žal, zelo r a z t r g a n. Prav za prav imamo združena d v a trga, ki imata še privesek v nasadu ob stolnici. Ves trg tvori prostor med Ljubljano, med vzhodno stranjo hiše meščanskega zaklada (nekdanjo »Kresijo«), severno platjo škofije in zapadno steno semeniškega poslopja. To je pa samo idealno zamišljen »trg«. Kajti glavnega znaka nima: njegove strani niso zaključene: odprta je vsa severna meja, in iz južne črte sta iztrgana dva kosa: prvi med »Kresijo« in zapadno steno škofije, drugi med iztočno platjo škofije in zahodno stranjo semenišča. Ta prostor bi torej imel (glej floris¹) za glavno os črto YY' in širinsko os ZZ'; križišče obeh osi, torej sredotočje trga, bi ležalo za spomenik zelo neprilичno. Ako bi ga hoteli po-

¹ Za podporo in blagohotno prepustitev kopije tega dela mestnega načrta izrekam mestnemu stavbenemu uradu svojo iskreno zahvalo.

staviti semkaj, bi bilo treba res velikanske stvari, da bi ne podlegla učinku obdajajočih je stenskih mas. Proti severu bi silil monument preveč v praznoto, proti Ljubljani; stavil bi torej molče pogoj, da naj učinkuje tudi preko vode, na njen levi breg. Kam bi prišli s tem?

Da se ognemo tej brezmejnosti, skrčimo si — tudi samo idealno — ta trg. Severno mejo (proti Ljubljani) si mislimo v črti, ki veže vogala »Kresije« in semenišča. S tem dobimo trg, ki je na vzhodu in zatonu omejen od poslopij. Južna črta seve ostane slej ko prej raztrgana. Temu prostoru bi bile osi xx' in zz' ; križišče bi bilo potisnjeno bolj proti jugu, torej med oklepajoči steni. Ta točka bi pa imela precej iste neugodnosti, kakor smo jih videli na širšem trgu; spomenik bi ne imel v ozadju potrebnega ravnovesja; dočim bi bila na desni strani — od gledalca računeno — za spomenikom sklenjena masivna stena škofije, zijala bi na levi praznosta za njim. To dejstvo bi ustvarjalo nemirno razpoloženje za oko in za občutek gledalca v taki meri, da bi ne dobil ta nikdar povoljnega utisa. Bilo bi, kakor na tehtnici: desna plat zelo obtežena, leva neprimerno razbremenjena. Zdelo bi se, da se nagiba ves spomenik na desno; s tem pa bi bil moten občutno plastični mir, ki je neobhodno potreben, da se more uživati umotvor. Razen tega bi pa bila tudi razdalja ravno narobe. Od spredaj bi bilo treba motriti spomenik na krajšo distanco, kakor od strani, ta neenakost zapušča vedno tudi razdvojen utis. Eno prednost bi pa imeli pravkar razmotrivani točki: spomenik bi bil nameščen centrično. Z ozirom na omenjene nedostatke pa moramo vsekako opustiti misel, postaviti umotvor tjakaj iz same načelnosti.

Kaj sedaj? Treba je iskati drugega izhoda iz te zagate. Z a s i l n o rešitev bi našli v tem, da se odločimo, postaviti spomenik n e c e n t r i č n o. To bo mogoče samo na ta način, da si predelimo še enkrat nameravani prostor in se odločimo za eno izmed obeh plati ob premici zz' : ali za desno, ali za levo. Spričo dejstva, da je ves prostor nedefinitiven in da ne vemo danes, kako da se utegne urediti v bodočnosti, moramo ubrati tisto pot, ki se bo nedvomno najmanj predrugačila. Desna plat v tem oziru ne obeta nikakih ugodnosti. Recimo, da bodo preosnovali ves trg pozneje v park. V tem slučaju smemo pričakovati, da bodo odrezali od desne ploskve širok pas za prometno cirkulacijo; prostor za spomenik bi se torej znatno skrčil. — Preostaja torej le še leva plat. Napravimo si za to ploskev novo os VV' . S tem dobimo nova križišča s premicama YY' in XX' . — Na prvo (YY'

in VV') pač ni misliti iz istega razloga, kakor smo ga navedli zgoraj za križišče YY' — ZZ' . — Ostanejo nam le še tri možnosti. 1. Spomenik se zgradi na točki A, ob opornem zidu pod nasadom. V tem slučaju bi ga bilo videti precej daleč na okoli (primeri premice HA, IA, LA), a ohranil bi si kolikor toliko vendar še intimnega značaja in bi omogočil primerna merila, tako, da bi se ne bilo bati, da bi spomenik pobijal svojo okolico in narobe. A premice kažejo po svoji različni dolžini in veličini kotov, kako neenaki perspektivni učinki da čakajo gledalca. A ne le to. Na severni strani naše stolnice so namestili pred nekaj leti v obeh vdolbinah ob sliki krsta Kristovega sohi škofov Lamberga in Hrena. S tema podobama je ustvarjen za vse čase neugoden vpliv na spomenik, ki bi stal pred njima; kajti obe ste nameščeni v optični črti za vsako točko ob Ljubljani, do severnozadnega vogala semeniškega poslopja. Odkoderkoli bi motril s te strani gledalec Krekov spomenik, povsodi se mu bodete usiljevali tudi imenovani sohi in motili učinek. —

Recimo pa, da se postavi spomenik v sedanji nasad (točka B). Prednost bi bila ta, da bi stal precej med tremi stenami, lepo obdan od poslopij, na kraju, kjer bi nihče ne motil opazovalca. Nasproti pa ne prezrimo neugodnosti! Perspektivna razsežnost je občutno manjša; sohe v vdolbinah na stolnični steni so še bližje, kakor pri prvem slučaju; prostor za spomenik bi bil sila skromen in učinek bi zelo trpel vsled tega, ker bi moral opazovalec s trga motriti umotvor; merila bi trpela vsled perspektivnih skrajšav v vertikalni smeri in eventualnih napisov bi ne bilo zlahka čitati, ker bi ne bilo mogoče priti blizu — ako ostane nasad, kakršen je ali pa vsaj približno tak. Ako se pa odstrani zelena ruševina in ž njo seve tudi grmičevje, tedaj bi pa izgubil spomenik neizmerno veliko na učinkovitem kontrastu svojega osredja: stal bi kamen na peščenih tleh, med stenami brez poezije.

Preostaja nam torej — v kolikor morem čutiti osebno — le še tretja možnost, da zamislimo stojišče spomenika na križišču osi XX' in VV' , torej na točki C, ali morebiti malo dalje proti opornemu zidu. Ta rešitev bi imela sevé tudi iste nedostatke, kakor prvi dve; samo da bi bila bolj oddaljena od obeh škofovskih soh. Perspektiva bi se odprla od Ljubljane sem precej preje, kakor pri prvih dveh slučajih (točka D); tudi izpred škofije prišedšemu bi se pojavil spomenik kmalu, ko bi zavil med škofijo in zapadno steno stolne cerkve, to pa prav intimno in nekam romantično (pri točki K) — a žal od zadnje plati. Ako m o r a stati spomenik

res prav na Pogačarjevem trgu, tedaj bi bila zadnja rešitev še pač najboljša — ne da bi prezrli vse nedostatke, ki so neizogibni. Vedno bomo pogrešali neke protiuteži vsled necentrične lege. Razdalje med spomenikom in objemajočimi ga stenami je za vsako točko drugačno; najbolje bi bilo to razmerje na točki B, ako bi ne imela toliko drugih pomislekov. Slabeje bi bilo pri točki A; severna stena škofije (proti Ljubljani obrnjena) bi vplivala neznosno in delala vtis, kakor da seka spomenik z desnega pobočja (od opazovalca) in ga vleče k sebi. Na eni strani ta masivna utež, na drugi strani popolna prostost ob umotvoru, to ne more izprožiti drugega učinka, kakor nemir in neodločnost, razdrobljen vtis in nemogočnost, dobiti od spomenika celotno estetično podobo, ki bi ugodno vplivala. — Na točki C bi učinkovala severna stena škofijskega poslopja sicer milejše, a zato bi pa narasla spet prostornost trga na desni plati: med spomenikom in med vzhodno steno meščansko-zakladne hiše je razdalja trikrat toliko, kakor od točke C do zapadne stene duhovskega semenišča. Dočim se bo izgubljal spomenik v velikem prostoru za opazovalca, ki bi ga motril od kake točke ob meščanski hiši, recimo od F, X¹ ali Y¹, ga bo pobijala od druge plati masivnost semenišča. Pri vsem tem pa se bodo uveljavili vsi drugi že zgoraj omenjeni nedostatki. Kratko: Vsled svoje raztrganosti Pogačarjev trg nikakor ni primeren v toliki meri za kak spomenik, še manj pa Krekov spomenik, da bi se ne zdelo prilično, razmišljati o tem problemu temeljiteje, preden bi sklenili kaj zatrdno. Ker pa ima vsaka stvar tudi svojo dobro stran, ne smemo prezreti ugodnosti, ki jih nudi s ozirom na spomenik Pogačarjev trg. To je dejstvo, da imamo okoli njega sama s t a l n a p o s l o p j a: stolnico, škofijo, semenišče in kolikor toliko prihaja v poštev tudi poslopje meščanskega zaklada. Teh ne bo odstraniti v doglednem času, spomeniku bi bil torej zagotovljen dolgotrajni mirni obstanek — ako bi ga ne motila kaka elementarna nesreča.

Učinek bi moral biti zasnovan pač samo frontalno proti Ljubljani. Vse, kar sem omenil gori o učinkovanju, je umevati na tej podmeni. To bi bilo tudi povse primerno. V 17. in 18. veku so snovali spomenike tako, da so nudili od vsake strani »glavno plat«. To načelo so imeli umetniki, posebno nemški, še dolgo v 19. veku. Na to napačno pot je zavedlo tedanjo umetnost naziranje, češ, da je spomenik realna telesnina v prostoru, posneta po naravi; kakor je tu prosta vsaka postava, tako, da jo je mogoče obiti in ogledati od vseh

strani, tako mora biti tudi umetnina. To je bila estetična zmeta. Ker je v naravi življenje in prosto gibanje, ki se more vsak trenutek prevreči, v umetnosti pa ostane enkrat zasnovana kretnja za vse čase, zato ima umetnost nalogo, da nam postavlja sohe, skupine, prizore, simbole in napise na take točke, katerih relacija do opazovalca je določena vnaprej in more učinkovati umetniško samo od tamkaj. Zato so slikarji prejšnjih dob (na primer Rubens) završili svoje podobe na mestu, kjer so imele ostati; tam so jim dali zadnje korekture za osvetljavo in osenčenje, tam tudi večjim ploskvam zadnje lazure, s katerimi so prvotne barve poživili ali omilili, ako je bilo treba. Kajti spomenik ostane vedno na istem mestu in mora učinkovati s te nepremične točke vedno enako interesantno, istotako živo in prepričevalno, kakor prvi dan, dočim se hitro menjavajo prizori v naravi; s temi izpremembami pa postaja razmerje do gledavca vedno drugo, vtis enega dogodka se ublaži ali pa stopnjuje po drugem. Prav v tem pa je skrivnost prave umetniške intuicije, da pogodi v večnem vrvenju življenja pravi trenutek, ki nudi opazovalcu jasnost prizora, dovolj snovi in mikavnosti položaja, ki pa po svojih vstopih in kretnjah ne nasprotuje plastični mirnosti. To pa more biti samo pri pogledu od tiste plati, kjer je združenih največ umetniških potenc v kretnjah, v sorazmerju in harmoniji oblik in v ritmu potez. Kam da privede stvarna, a neumetniška skrbnost za »značilne« podrobnosti na vseh plateh, nam pripoveduje dolga vrsta pogrešenih modernih spomenikov. Kedar iztakne take pogreške zdravo pojmovanje in naravna šegavost priprostega ljudstva, tedaj je konec umetniškemu čaru. V Benetkah — da ne ostanemo preblizu — je dobil spomenik v Šibeniku rojeni italijanski pisatelj Tommaseo. Izvršil je umotvor Milanec Barzaghi tako nerodno, da ga imenuje beneška dovtipnost »Cacalibrì«. In tega ljudskega glasu ni prezreti, pripoveduje nam, česa se je treba ogibati. —

To vse sem pripomnil za slučaj, da bi moral stati spomenik pod milim nebom sredi trga. To pa ni neobhodno potrebno. Mogoče je namestiti spomenik tudi ob kakem primernem javnem poslopju, ob cerkvi ali celo v njeni notranjščini itd. Poglejmo v klasično deželo spomenikov, v Italijo. Kje so nameščali tam spomenike? Ob cerkvah, na stenah svetišč, v njihovi notranjosti, v javnih poslopih in njihovi bližini, tam, kjer je bilo vedno dovolj ljudi, torej tudi dovolj interesentov. In ta vrsta negovanja javne umetnosti iz pretekle dobe dovaja Italijo v naši dobi mogočen tok zlata. Dedje so za-

pustili potomcem velikansko glavnico, ki se bogato obrestuje — sedaj celo nam v kvar. Zakaj bi ne mislili tudi mi malo dalje in bi ne poizkusili posnemati na dōbi primeren naēin njihovega postopanja — a po svojih naēelih in idealih?

Pri Krekovem spomeniku imamo res razrešiti problem svoje vrste. Kaj je poudarjati? Krek, njegove ideje in njegovo delo, ali našo hvaležnost? Pa pravijo že, da Krek ne bi hotel spomenika in da bi ga odklanjal, da je živ. Iz tega izvajajo nepotrebno, ēe ne celo nedopustno, da se poēasti s spomenikom. To je zmota. Ni dvoma, da bi odklanjal Krek sebi namenjen spomenik, ako bi bil zdaj med nami in bi ga vprašali, kaj sodi o taki nameri. To pa gotovo le z ozirom na svojo osebo in na svojo kompetenco v tem sluēaju. Da bi se pa protivil vidnemu znaku idej, ki prevevajo vse ljudstvo na slovanskem jugu, to pa ni verjetno; nasprotno: za tak spomenik bi bil on sam agitiral in Źrtvoval, kar bi utrpel. Te ideje pa, ki sem jih oznaēil gori, so zvezane tako tesno Ź njegovo osebo, da si ne moremo misliti drugo brez drugega. Spomenik Kreku na ēasten spomin je zaeno monument njegovih idej. In koneēno — Kreka ni veē med nami. Prazno je ugibanje, bi-li pritrdil nameri, postaviti mu spomenik, ali bi odklonil. Mrtvi nimajo volje, nimajo besede — to je tako urejeno na svetu. Oporoke o tem ni zapustil, zato se ne moremo sklicevati na njegovo »poslednjo voljo« gledē te zadeve. Umesten pa je spomenik nedvomno zaradi nas samih, zaradi nas, kot naroda in kot rojakov Krekovih. Ako si zarišemo misel, postaviti spomenik Kreku, tedaj storimo to paē najprej iz hvaležnosti in v prav umevanem, plemenitem in dovoljenem ponosu; ne da bi potrebovali spomenika mi sami, ampak zato, ker ga je treba našim potomcem in v bodoēnosti posebno drugim narodom, katerih ēlani bodo poseēali Ljubljano. — V spomeniku samem pa je treba izloēiti nas; pred oēmi moramo imeti le slavljenca in njegovo delo. Na tem podstavu se bo dalo urediti marsikaj in odstraniti vsako oviro.

Dalje se bo pripraviti vnaprej brez predsodkov na razne umetniške misli. Ako bi zasnoval n. pr. umetnik spomenik brez sohe, a bi bil osnutek izvrsten in bi nudil v svoji sestavi, v simboliki, ali v besedilu napisov zadostnega poroēstva, da bo spomin na slavljenca in njegovo delo zagotovljen — vkolikor je to mogoēe ēloveški razsodnosti — bi kazalo, okleniti se ga. Boljši je umetniško dober spomenik brez portrētne sohe, kakor umetniško šibkeji s soho. Tu se morajo izkazati slavljenēevi sodobniki kot inteligentni ljudje, ki so

vredni takega voditelja in kulturno na taki višini, da se smejo meriti z drugimi narodi tudi na tem polju. Ako bi prišli po raznih osnutkih v ta sluēaj, tedaj bo Źrtvovati morebiti tudi priljubljeno idejo, ki gleda morebiti v duhu že ta spomenik s Krekovo soho. Kajti tega moŹa ne oznaēuje samo njegova vnianjost, ampak še mnogo bolj bogata njegova notranjost. To poslednjo oznaēiti pa ni lahko, že zaradi njene mnogostranosti ne. Obēinstvo, ki mu je za poēešēenje slavljenēevo, bo razumelo to potrebo in bo v danem sluēaju opustilo vsako, še tako priljubljeno idejo, ako bi s tem pomagalo višji umetniški misli do veljave. To je le en sam primer; takih sluēajev se pojavi lahko dolga vrsta. Vsak osnutek nam mora biti prav, da le odgovarja umetniškim zahtevam — in to vsem zahtevam, gledē na spomenik sam in z ozirom na okolico. Drugaēe postopati bi se reklo omejevati umetniško svobodo in zavirati umetniški polet.

Tudi gradivo samo je odvisno v nemali meri od prostora, kjer naj bo namešēen spomenik. Ako naj bo namešēen pod milim nebom in ako naj ima kot bistven del s o h o , tedaj je priporoēati v našem podnebj u za podobo l e b r o n . Ta kljubuje trajno vplivom vlage in mraza, posebno, ko se je patiniral. Marmor je nepreraēunljiv. Pa recimo, da se posreēi dobiti kos povse enakomernega jedra in istorodne rasti, se je vendar bati spriēo moderne tehnike, ki ne pozna veē ohranitvenih postopanj prejšnjih dōb, da podleŹe spomenik kmalu klimatiēnim vplivom. Pa bo rekel kdo: »Le poglejte Robbov vodnjak, — še danes stoji.« Res. A ta vodnjak najprej ni še tako star in je vendar potreben poprave in varstva; vsako zimo ga je treba zapaŹiti zoper mraz, ēe ne, bil bi še v mnogo slabejem stanu. — Sevé, da bi bilo mogoēe, tudi Krekov spomenik eventuelno braniti pred prehitrim razpadom s tem, da bi ga dejali po zimi pod streho. A bolje je, da tega ni treba in umetnina je varnejša pred poškodbami.

Ako bi pa spomenik n e stal popolnoma prosto, temveē bi bil zavarovan — recimo — v kaki vdolbini javnega poslopja ali cerkve, ako bi ga šēitilo kako ostrešje, ali celo nalašē zanj prirejena arhitektura, tedaj bi postalo vprašanje gradiva manj pereēe in bi se rabil loŹje kamen. — Sevé, da je posveēati podstavku isto pozornost, kakor eventuelni sohi, skupini, simbolu ali arhitektoniki in preudariti natanko, kako gradivo da bi bilo najbolj priporoēljivo.

Tektoniēne zahteve na ljubljanski naplavini niso majhne; nikdar ne moremo biti dovolj previdni. Zato se mora podstavek utemeljiti tako, da

je izključeno vsako poznejše nagibanje ali usedanje. To vpliva tudi na pezo, torej na veličino spomenika in začrtava meje temu, kaj je mogoče in kaj ne. Odbor bo moral imeti vse to pred očmi, ko se bo odločal za ta ali za oni osnutek.

Tem praktičnim ozirom se pa pridružujejo še estetična načela. Tudi v tem pogledu bo treba odbrati snov. Odločuje v veliki meri načelo kontrasta. Vzemimo, da se postavi spomenik na Pogačarjevem trgu. Kaj bi bolje učinkovalo in se dvigalo od — kolikor toliko — svetlih sten ozadja in pribočja: svetli marmor ali temni bron? Ako bi se naredilo ozadje od drevesnega zelenja, tedaj bi bil sevêda svetli marmor kot kontrast na mestu. A osredje ob cerkvi bi pri tem nasadu trpelo, ker bi bila enotnost prostora ob cerkvi razbita. Ako pa ni drevja za spomenikom, tedaj bi učinkovala le temna bronova barva, ako bi imel spomenik soho; sicer bi moral biti umotvor iz take tvarine, da bi se ločila od okolice po barvi. Obe sohi, škofov Lamberga in Hrena, bi manj motili, ako bi se ločil spomenik krepko že po svojem globokem tonu v barvi. Ako bi pa nosil spomenik podobo Krekovo iz marmorja, tedaj bi se videle raz nekatere točke tri sohe naenkrat, kakor nekako neorganično kopičenje spomenikov.

Tudi visočina je važna zadeva. Pri naših razmerah bi se pripetilo kaj lahko, da bi smatrali veličino, posebno visočino, za znak posebne umetnosti. Teža pogrêška bi se bilo tu bati. Ako naj bi se postavil spomenik na Pogačarjevem trgu, bi bilo prav lahko mogoče, da bi ga hoteli videti v vsem svojem učinku tudi z levega brega Ljubljane. Da bi se ustreglo takim zahtevam, moral bi imeti taka merila, da bi pobijala vso okolico. To bi bilo neumetniško, bahavo, nepijetno napram

starejši okolici in — bi presegalo darove, namenjene v to svrho.

Pa še nekaj. Zakaj naj stoji **Krekov** spomenik na **Pogačarjevem** trgu? Bi-li ne bilo naravnejše, da se namesti na Krekovem trgu? A da bi prekrstili Pogačarjev trg, to ne gre; kajti škof Pogačar ima tudi svoje zasluge. Ako pa ne na Pogačarjevem trgu, kje pa? bodo vprašali radovedneži. Na to vprašanje ne vem odgovoriti — ničesar pozitivnega. Ako bi se priredil primeren prostor, bi se dal postaviti na Slovenskem trgu, na Taboru, pred deželnim dvorcem, v Lattermannovem drevoredu nasproti Trubarju — morebiti še kje drugej. Tu bi mislil, da bi bilo umestno, naj poiščejo umetniki kak prostor.

S temi vrsticami sem želel samo opozoriti širše občinstvo na večje težave, ki se pojavljajo posebno gledê Pogačarjevega trga. Za silo bi bil ta prostor vsprejemljiv — a le za silo; umotvor na njem ne bo mogel priti do polne veljave, ker je trg preveč raztrgan in ne dopušča le količkaj centričnega stališča za spomenik. Seve, da nisem izčrpal niti približno vseh slučajev. Upam, da se bodo oglasili za menoj še drugi. In bo prav. Zadeva je važna, treba jo je premisliti in pretehtati vsestransko, preden pade odločitev. Ne preveč hiteti;¹ češki pregovor veli: Dvakrát měř, a jednou řež!

¹ Ta sestavek je bil zasnovan že preden je izšla prva dvojna številka D. i. S.; ni ga pa bilo mogoče natisniti. Naznanilo je pa uredništvo ta članek na str. 51 prvega zvezka letošnjega leta. »Slovenec« je pa prinesel medtem razpis natečaja, s katerim je prejudicirano marsikateri misli tega spisa. Ako ni mogoče tega več izpremeniti, bomo vsaj mogli izkazati se, da smo vendar mislili na težave in neprilike teh vprašanj.

Dež.

Dež se vsiplje brez prestanka
na drevesa in na hiše
in še v gorke sobe hoče:
v duši slutnja, črna znanka,
kot da v vetru kdo se joče
in umira tiho, tiše . . .

Srce polno je tesnobe.
Tiho ždimo vsi, brez vika.
Še senca senci se odmika,
kot da vsi smo polni zlobe.

Kaplje padajo na hiše,
nekdo umira tiho, tiše . . .

France Bevk.